

Міжрегіональна Академія управління персоналом
Міжнародна Кадрова Академія
Конфедерація недержавних вищих закладів освіти України
Українсько-Азербайджанський інститут
соціальних наук і самоврядування Г. А. Алієва
Духовно-просвітницький Центр імені Святих Апостолів
ГО "Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління"

УКРАЇНЬКА ДЕРЖАВА І ЦЕРКВА: ФІЛОСОФСЬКІ, ТЕОЛОГІЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СПІВПРАЦІ В ІНТЕРЕСАХ ЛЮДИНИ

*Матеріали науково-практичної конференції
м. Київ, МАУП, 19 травня 2016 р.*

Київ
ДП "Видавничий дім "Персонал"
2016

Редакційна колегія: *М. Н. Курко* (голова), д-р юрид. наук, проф.
М. Ф. Головатий (заступник голови), д-р політ. наук, проф.
В. М. Воронін (відповідальний редактор), д-р іст. наук
І. П. Бідзюра, д-р політ. наук, проф.
М. Л. Головка, д-р іст. наук, проф.
В. І. Литвиненко, д-р. юрид. наук, доц.
Ю. О. Мєлков, д-р філос. наук
Діонісій Мартишин, прот., д-р богосл. наук
Н. Б. Отрешко, д-р соціол. наук, проф.
Є. О. Романенко, д-р наук з держ. упр., доц.
Ю. П. Сурмін, д-р соціол. наук, проф.

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 5 від 25.05.16)*

Матеріали подано в авторській редакції.
Відповідальність за зміст та орфографію матеріалів несуть автори.

Українська держава і Церква: філософські, теологічні та практичні аспекти співпраці в інтересах людини: Матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, МАУП, 19 трав. 2016 р. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2016. — 240 с.

У пропонованому збірнику подано статті та тези учасників науково-практичної конференції, що охоплюють широку проблематику ролі Церкви у сучасній Україні та перспективи розвитку державно-церковних відносин.

Для науковців, громадсько-політичних діячів, студентів, а також усіх, хто цікавиться питаннями державно-церковних відносин.

ЗМІСТ

Бідзюра І. П.

Державно-церковні відносини,
свобода совісті та віросповідальна
політика в сучасній Україні 5

Варзарь І. М.

Очерк жизнедеятельности
Петра Могилы в историологии
соотношения религии, церкви
и власти ренессансного времени:
автореференции избранных страниц
моей выстраданной книги 8

Головатий М. Ф.

Свобода совісті: релігійний
та соціальний аспекти осмислення
та забезпечення у житті людини 27

Гула Р. В.

Практика державно-церковних
відносин між радянською владою
та Руською православною церквою
у 1918–1929 рр. 32

Дегтяр О. А.

Взаємозв'язок церкви
та інформаційного суспільства 35

Драгомирецька Н. М.

Соціальні проекти релігійних
спільнот: світові тенденції 38

Заросило В. О.

Деякі питання організації
і проведення масових релігійних
заходів 42

Кальниш Ю. Г.

Перспективи розвитку державно-
церковних відносин в Україні
(соціальне партнерство) 46

Козюра І. В.

Церква і народна освіта
на Полтавщині 49

прот. Діонісій Мартишин

Діалог Української
Православної Церкви
та Української держави
в соціальній думці Блаженнішого
Митрополита Володимира
(Сабодана) 53

Мєлков Ю. О.

Церква та держава як філософські
концепти: спорідненість
чи протилежність? 64

Отрешко Н. Б.

Сравнение социальных доктрин
католической и православной
церквей 73

Попов В. Ж.

Церква в умовах революції
та громадянської війни
1917–1920 рр. 80

Романенко Є. О., Чаплай І. В.

Особливості взаємодії держави
і Церкви: історія та сучасність 91

Ручка А. О.

Сучасна духовність у фокусі
соціологічної аналітики 96

Сагач Г. М., Мартиненко В. Ф.

Актуальні проблеми розвитку
духовно-моральної культури
особистості та суспільства:
діалог християнської Церкви
і суспільства 104

Сурмін Ю. П.

Релігія та освіта в Україні:
контури взаємодії 114

Бельська Т. В.

Церква в умовах трансформацій
глобалізованого світу 122

СВОБОДА СОВІСТІ ЯК РЕЛІГІЙНИЙ І СОЦІАЛЬНО-СВІТСЬКИЙ ФЕНОМЕН СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ

Совість загалом нині викликає величезний інтерес не просто як одна з провідних категорій етики, її найбільш складне структурно-функціональне утворення, однак саме як інструмент оцінки і самооцінки особистості. Це пов'язано з тим, що совість структурно і функціонально виступає ядром моральної самосвідомості особистості, а моральні переконання людини становлять — серцевину совісті [3, с. 97].

Оскільки совість є моральним явищем, принципово постають три проблеми, три складних елементи совісті. Перша — раціональне пояснення феномену “совість, яке здійснюється завдяки самоусвідомленню людиною своїх дій. Кажуть, це власний, внутрішній суд совісті людини, що вершиться в залежності від стану розвитку самосвідомості особистості. Почуттєвий — це другий елемент совісті. Це — стан морального задоволення людини у конкретній ситуації її буття (каяття, почуття сорому, докори тощо). Це — відповідні людські емоції, що багато в чому залежать від психологічного (в тому числі і вродженого) стану людини, її характеру. Третій аспект — вольовий момент, що є, мабуть, вирішальним, — обумовленим реальною поведінкою (діями) людини. Його пояснити і зрозуміти найважче.

З великої кількості філософських, соціологічних і інших визначень поняття “совість” нам видається найбільш вдалим те, що сформулювала російська спеціалістка в галузі філософської гуманістики О. В. Золотухіна-Аболіна: “Совість — особливий морально-психологічний механізм, який діє всередині нашої власної душі, прискіпливо перевіряючи, чи виконується наш обов’язок” [2, с. 92]. Йдеться про конкретний особистісний обов’язок високоморальної людини.

Совість — багато в чому емоційний але і високо предметний феномен, мірилом якого є вчинки людини, її повсякденне і, в цілому, життя.

І Церква і Держава (суспільство) доводять і враховують, що “ідеальної”, “чистої” совісті фактично в природі не існує, однак людина, що максимально виконує свій моральний обов’язок, живе за законами добра, гуманізму, людяності сповна може стверджувати, що живе по-совісті.

Чому і як принципово змінилася з часом свобода совісті. Найперше тому, що змінилося розуміння сутності честі і гідності. Так, уявлення про честь, як феномен, фактично сформувалося ще в феодальні часи, коли воно було оз-

накою приналежності до певного соціального стану, способом усвідомлення свого місця в ньому. Нині ж, у сучасних суспільствах такої ознаки щодо приналежності до певних соціальних страт (груп) практично не вимагається. Репутація людини, як комплексна уява про її духовне багатство чи убогість фактично в постіндустріальних суспільствах до уваги фактично не беруться. Тут, скоріше будуть брати до уваги, скільки багатства і які статки ти маєш але не багатство чи убогість твоєї душі. Дуже влучно (стосовно сучасності) звучать сьогодні слова відомого російського критика XIX століття Д. І. Пісарева, який свого часу писав: “Треба, можливо, пройти цілий курс моральної гігієни, який скінчиться не тим, що людина наблизиться до ідеалу, а тим, що вона зробиться особистістю” [6, с. 188].

В контексті з викладеним ще більш складно, філософські постає питання розуміння “свободи в моралі”. Людина діє в залежності від власного розуміння сутності свободи. Чим вище рівень культури, духовності людини тим більше вона розуміє свободу, як необхідність діяти саме так але не інакше. Зв’язок волі і моралі найвірогідніше виглядає тоді, зазначив Е. Кант, коли “Свобідна воля підпорядкована моральним законам” [4, с. 290]. У великого Спінози — “свобода — пізнана необхідність”.

В реальному бутті варто розрізняти совість істинну і вдавану. Другу людині набагато легше декларувати іншим, оскільки для цього просто не беруться до уваги реальні вчинки людини. Принципово іншою є істинна совість, яка, за висловом Е. Фромма “є невід’ємною рисою повноцінно розвинутої особистості: керуючись вимогами свого сумління, така особа утверджує себе [9, с. 121]. Йдеться про совість, що є “наглядачем, приставленим до людини нею ж самою” [Там само].

Характеризуючи людину як моральну субстанцію російська дослідниця О. В. Золотухіна-Аболіна пише: “Моральна регуляція носить оціночно-імперативний характер, а це означає, що мораль завжди оцінює і спонукає. Вона примушує чинити згідно обрु і забороняє слідувати злу, заохочує добру, справедливу поведінку і світлі добродійні думки, а засуджує зlodіяння і погані темні спонування” [2, с. 5]. “Висока мораль — доречно продовжує авторка, — це сукупність загальнолюдських установок на безкорисливе, справедливе і благонадійне ставлення до будь-якого людського єства” [Там само, с. 7].

Нині, у принципово новій парадигмі суспільного буття мабуть найгострішою щодо феномену свобода постає проблема свідомого вибору і фаталізму. Християнство, та і будь-яка інша релігія вчать, що людина лише тоді морально дієздатна, коли приймає Божественний закон свідомо, з любов’ю. Тобто, справжній перехід від морального закону до добродіяння здійснюється саме завдяки бажанню добра але не під впливом страху за покарання. За висловом великого теолога Фоми Аквінського, це так звана якісна свобода.

В житті кожної людини доводиться постійно робити вибір між тим, що “хочу” і “треба”. Такий вибір завжди пов’язаний з певними самообмеженнями. Рано чи пізно тут дається взнаки моральна свобода, що є не просто

вибором якихось варіантів поведінки, а перетворенням моральних вимог у внутрішні потреби і переконання людини.

Вибір кожної людини, до того ж, не є її суто приватною справою. Критерієм вибору є совість, на основі якої людина обирає істинно саму себе. Бути вільним, значить бути не таким як усі, бути особистістю, мати власну неповторність, завдяки якій ти відрізняєшся від інших. Саме тому людина, як зазначив Ж.-П. Сартр, якщо вона людина “зречена бути вільною”.

В соціальному, цивілізаційному плані, з огляду на величезні трансформації феномену “совість” у XXI столітті чи не найгостріше постає проблема “совість і закон”. По великому рахунку, на думку видатного французького філософа Поля Рікера ця проблема сягає навіть ситуацій, пов’язаних з моральними засадами, легітимністю політичної влади. В даному випадку постає питання взаємин (рівно і як різниці) між моральною (совість) та юридичною нормами. Оскільки людське буття нині надто плюралістичне, постає витання: на підставі чого людина має робити вибір. Релігія каже — на підставі моралі, свідомості, а в соціальному плані до вибору найпряміше відношення має закон. Однак, в суспільствах фактично немає таких законів, які б базувалися на тому, що дозволяється робити але не заперечувати. Думаємо, що тут надто доречним є зауваження того ж П. Рікера, який пише: “Забороненим чи загально осудженим є те, що в підсумку завдає шкоду іншому” [Там само, с. 210]. Та зауважимо, що діяти у такому форматі нині спроможна лише високосвідома, високоморальна особистість. Тут совість виступає на перший план, а законодавець все ще будує правові норми, що головним чином базуються на застерегах, заборонах (чого не слід і не можна робити). Чи не тому, що совість, мораль нині все більше “відстають” від конкретно-реального буття? І це при тому, що “совість заслуговує на те, щоб називатися переконанням” [Там само, с. 217]. “Одним з вагомих факторів примирення постіндустріальної цивілізації, — вдало зазначає В. С. Мовчан, — є відповідальна мораль. Вона оперта на свідомий, розумно визначений вибір морально доброго. Критерій його — діяльність, що утверджує людину як розумну, творчу і, отже, людяну істоту” [5, с. 9]. При цьому маємо достатньо підстав, що у багатьох сучасних суспільствах з точки зору релігійної свобода совісті все ж більш “моралізована”, ніж у суспільно-державному плані. Формування свідомої відповідальної моралі нині постає як достатньо предметне, суперечливе поле в системах освіти і виховання. Вони, образно висловлюючись, не є настільки людино центричними, як того вимагає час. Більше того, тут постає серйозна проблема поєднання загальних зусиль Держави і Церкви у справі формування особистості саме на морально-гуманістичних засадах. В багатьох випадках ми є свідками того, що мораль ніби-то, втратила себе як дієвий засіб регуляції не просто стосунків між людьми але й між великими спільнотами, державами. На перший план висунулися сьогодні прагматичні ідеї, цінності, інтереси, а моралізм став правилом життя, хоча цінність людини зовсім не в тому, що вона знає і вміє, але тим, як її знання та дії зігріті людяністю по відношенню інших людей та і світу в цілому. В цьому пла-

ні певне штучне обрання або перенесення на власний національний ґрунт чийхось норм, цінностей, як то європейських норм демократизації на життя українського соціуму, далеко не кращий спосіб формування свідомості, соціальної особистості цього дня.

Різниця в усвідомленні феномену совість між релігійним і світським шляхами мабуть в тих шляхах “до совісті”, які вони обирають, пропагують і намагаються сформувати у людині. Релігійний шлях — шлях очищення через випробування, страждання, а світський — через освіту, виховання, цілісне формування особистості. І то такий розподіл є достатньо спрощеним, слабо вираженим.

“Шлях до совісті” великою мірою обумовлений розумінням людиною сутності сенсу життя, щастя. Для кожної людини таке розуміння індивідуальне, хоча у всіх нас спільним є шлях до самоутвердження, самореалізації. Чим позитивнішим він є, тим діяльністю, цілісною є і людина. Діяльнісне життя, що відповідає призначенню людини, згідно з її родом, і тотожне поняттю доречності, — зазначав великий Арістотель, — і це є щастя” [1, с. 64].

Вище викладене дає підстави зробити загальні висновки такого характеру.

1. Свобода совісті, за визначенням більшості словників філософського, соціального характеру, — це а) особиста свобода; б) право індивіда або сповідувати будь-яку релігію, або не сповідувати ніякої; в) відправляти релігійні культи або вести атеїстичну пропаганду. Визначально свобода совісті гарантується відділенням церкви від держави, школи від церкви. Такі засади забезпечення свободи совісті, мірою якої є загальна свідомість, сумління самої людини існують в більшості країн світу. Тобто, все залежить від спроможності людини діяти у відповідності зі своїми бажаннями, інтересами і цілями на основі свідомого знання об’єктивної реальності.

2. Свобода совісті — одна з найважливіших і найцінніших свобод людини, на якому головним чином базуються усі права і свободи людини.

3. Свобода совісті визначально обумовлена відносинами, що складаються у суспільстві між державою і церквою.

4. Свобода совісті значною мірою пояснюється як певна категорія права, що тісно вплетена у загальне життя суспільства. При цьому не слід вживати і пояснювати як однотипні поняття “свобода совісті” та “свобода релігії”. Перше є набагато ширшим, бо обумовлює увесь сенс життя людини, а “свобода релігії” торкається лише вибору людини в системі релігійних координат.

5. Свобода совісті — не однозначна етичному волюнтаризму: що хочу, те й роблю. Така свобода неможлива без таких обмежень, які, до того ж людина має робити цілком свідомо. Це, врешті, захищає людину від свавільства з боку інших людей. В житті людина (Фома Аквінський) має керуватися дією необхідності. Вона — мірило свідомої людської діяльності. У зв’язку з цим немало вчених, громадських діячів доречно зазначають, що в юридичному та і суспільному, соціальному плані питання свободи совісті в українському соціумі є далеко не досконало визначеними і зреалізованими. В юридичному плані йдеться в першу чергу про закон України “Про свободу совісті та

релігійні організації” (1991 р.) не є досконалим. В ньому, наприклад, нечітко визначається термін “церква”, не надано церкві статусу юридичної особи, не чітко прописані права невіруючих громадян, не обґрунтовуються взаємини церкви і суспільства та ін.

6. За усього різноманіття суті, ролі, місця у житті людини Церква і Держава, нехай власними лише їм притаманними засобами реалізують єдине завдання — формування високогуманної, духовно багатой особистості. Робиться це незалежно від того, церковна людина чи ні. Інша справа, що Церква робить це через літургійне життя і віровчення Христа, а суспільство — шляхом світської освіти, виховання, становлення людини як унікальної і неповторної особистості.

Світ нині кардинально змінився і продовжує змінюватися. Самі по собі принципи і норми громадянського суспільства утвердитися не можуть. Оскільки феномен понять “совість”, “моральність”, “духовність” та ін. потребують нового кардинального осмислення і усвідомлення, вкрай необхідне більш глибоке і продуктивне соціальне партнерство Церкви і громадянського суспільства в інтересах збереження стабільності соціуму для кожної людини. Досягти цього неможливо без конструктивного міжрелігійного діалогу. Мова не йде про втрату будь-яким народом власної церковної самобутності. Єднання церков навколо кардинальних проблем суспільного духовного життя має відбуватися за умов збереження людської самобутності та на основі дієвого діалогу цивілізацій.

Література

1. *Аристотель*. Никомачова етика // Соч.: в 4 т. / Аристотель. — М.: Мысль, 1983. — Т. 4. — 830 с.
2. *Золотухина-Аболина Е. В.* Курс лекций по этике / Е. В. Золотухина-Аболина. — Ростов н/Д: Феникс, 1999. — 384 с.
3. *Етика*: навч. посіб. / В. О. Лозовий, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.; за ред. проф. В. О. Лозового. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 224 с.
4. *Кант И.* Соч.: в 6 т. / И. Кант. — М.: Мысль, 1965. — Т. 4. — Кн. 1. — 544 с.
5. *Мовчан В. С.* Етика: навч. посіб. — 3-тє вид., випр. і допов. / В. С. Мовчан. — К.: Знання, 2007. — 483 с.
6. *Писарев Д. И.* Твори: в 4 т. / Д. И. Писарев. — М., 1995. — Т. 1. — 512 с.
7. *Рікер П.* Право і справедливість / пер. з франц. / П. Рікер. — К.: Дух і літера, 2002. — 216 с.
8. *Етика*: учеб. пособие / Т. В. Мишаткина, З. В. Бражникова, Н. И. Мушинский и др.; под ред. Т. В. Мишаткиной, З. С. Яскевич. — Минск: Новое знание, 2002. — 509 с.
9. *Фромм Э.* Бегство от свободы. Человек для себя / Э. Фромм. — Минск: ООО Попурри, 1998. — 672 с.